

<https://doi.org/10.15388/VUIFMSD.2023.7>

SENMERGĖ: NETEKĖJUSIOS MOTERS PORTRETAS VĒLYVOJO SOVIETMEČIO LIETUVOS SPAUDOJE

Goda Vaitkutė

SANTRAUKA. Straipsnyje tiriamas vėlyvojo sovietmečio (1968–1985) netekėjusios moters, dar vadintos *senmerge*, portretas sovietų Lietuvos spaudoje. Nagrinėjama ne, apskritai, netekėjusi ar vaikų neturinti moteris, bet laikoma *senmerge*. *Senmergės* portretas spaudoje tyrėjų nėra analizuotas. Reikia pažymėti, kad *senmergės* sąvoka problemiška, todėl šiame darbe ieškoma jos apibrėžties, remiantis to meto samprata.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: senmergė, vėlyvasis sovietmetis, portretas, vaizdinys, spauda, moteris sovietmečiu, netekėjusi moteris, bevaikė moteris, senmergystė.

“Spinster”: a Portrait of an Unmarried Woman in the Late Soviet Era in the Lithuanian Press

SUMMARY. The work examines a portrait of an unmarried woman called “spinster” of the late Soviet era (1968–1985), in the Soviet Lithuanian press. This research is not about unmarried or childless woman, but only those who have been considered “spinster”. The existence of a “spinster” in the press is not analyzed at all. It should be noted, that the very concept of the “spinster” is a problem, which is why this work examines its definition based on the understanding of the time.

KEYWORDS: spinster, old maid, late Soviet era, portrait, image, press, woman in the Soviet era, unmarried woman, childless woman.

Įvadas

1940 m. birželio 15 d. įvykusi Lietuvos valstybės sovietinė okupacija, o vėliau ir reokupacija atnešė ne tik naują valdžią, bet ir siekį suvienodinti visuomenę pagal sovietinį ideologinį modelį. Įsigalėjusiam totalitariniam režimui, kuris apskritai siekė pakeisti žmonių sąmonę, tapo ypač svarbu sukonstruoti tam tikrus vyro ir moters santykius, kurie būtų orientuoti į valstybę, o ne į vienas kitą¹. Kaip teigia sociologė Sarah Ashwin, „lytis visada buvo pagrindinis raktas sovietinei sistemai organizuoti“². Tai leidžia manyti, kad naujojoje santvarkoje vyrams ir moterims teko tvarkytis su naujomis, jiems primestomis užduotimis ir „perimti sovietinio gyvenimo normas“³.

1 S. Ashwin (ed.), 2000, p. 2.

2 Ten pat, p. 1.

3 D. Leinartė, 2012, p. 1.

Su ypač drastiškais gyvenimo pokyčiais teko susidurti moterims – palaiapsniui keitėsi jų gyvenimo būdas, nes nuo 1945 m. valdžia jas siekė kuo labiau įtraukti į darbo aplinką. 1960 m. net sovietinė spauda pripažino, kad moterims teko sunkiausias vaidmuo šeimoje, jos tapo „užimčiausi sovietinės šeimos nariai“⁴. Visa darbo diena, motinystė, geros žmonos ir aktyvios visuomenininkės įvaizdžiai, be abejonės, sukėlė drastišką šios visuomenės dalies tapatybės pokytį⁵. Neretai toks užimtumas pastatydavo moteris į sunkią padėtį, joms tekdavo rinktis, kam teikti pirmenybę: darbui ar šeimai. Žinoma, prioritetas buvo teikiamas šeimai, nes tai dažnai buvo pristatoma kaip vienintelis moralus pasirinkimas⁶. Darbo ir šeimos derinimas moterims turėjo neigiamų pasekmių: susidurta su psichologinėmis problemomis, persidirbimu, apleista šeima⁷. Vis dėlto spaudoje nesiliauta propaguoti naujosios lyčių lygybės politikos teigiamų aspektų. Buvo teigiama, kad moterys nuo šiol gali save realizuoti, o tai gerino jų asmenines savybes⁸. Minėtina, kad gimdymas ir vaikų (beje, tinkamiausias variantas – trys⁹) auginimas laikyti be galo svarbiais – valstybei reikėjo kuo daugiau darbininkų kolektyvizacijai ir pramonės plėtrai našiai vykdyti¹⁰.

Tariamai lyčių lygybės politikai ir motinystei propaguoti, be kitų medijų, puikiai gelbėjo spauda – sovietų režimas moterų švietimui naudojo tiek vizualią, tiek žodinę propagandą, įdarbino tiek jau sukurtas struktūras, tiek finansinius ir žmogiškuosius išteklius¹¹. Sovietinei valdžiai buvo ypač svarbu formuoti reikiamą santuokos, gimdymo ir vaikų auginimo sampratą, skiepyti jaunuoliams namų ruošos įpročius, tėvystės ir motinystės idealus¹². Periodinė spauda šiems uždaviniams pasiekti buvo itin naudinga priemonė, ji buvo prieinamiausia „dėl savo operatyvumo, informatyvumo, trumpumo, aktualumo, įvairumo“¹³, o leidžiama skirtingoms tikslinėms auditorijoms, galėjo pasiekti kuo daugiau skaitytojų¹⁴. Istoriko Arūno Streikaus teigimu, sunkiau buvo sukontroliuoti radiją, ne spaudą – ši buvo patogiausias būdas ideologijai skleisti¹⁵.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti 1968–1985 m. sovietų Lietuvos spaudoje vaizduotą netekėjusios moters, vadintos *senmerge*, portretą ir pateikti šio vaizdinio apibrėžtį.

4 D. Leinartė, 2007, p. 37.

5 D. Leinartė, 2012, p. 1.

6 L. Attwood, 1990, p. 170.

7 Ten pat, p. 170.

8 Ten pat, p. 178.

9 Ten pat, p. 172.

10 D. Leinartė, 2021, p. 8.

11 Ten pat, p. 9.

12 L. Attwood, 1990, p. 181.

13 V. Cicenienė, 1998, p. 3.

14 M. E. Leone, 2004, p. 31.

15 A. Streikus, 2018, p. 206.

Šiam tikslui pasiekti kelti tokie **uždaviniai**:

1. Išnagrinėti bendrojo moters ir *senmergės* vaizdinių sąveiką.
2. Apžvelgti ir apibrėžti, kokia *senmergės* samprata formuota vėlyvojo sovietmečio spaudoje, kokios savybės buvo priskiriamos *senmergei*, su kokiais klausimais ir problemomis šis reiškiny sietas.
3. Išanalizuoti, kaip buvo aiškinamas *senmergystės* reiškiny, t. y. ar tai buvo aiškinama ir kaip buvo aiškinama, kodėl šis reiškiny egzistuoja, ar įvardijamos jo priežastys.

Darbo objektas. Darbo objektu pasirinktas vėlyvojo sovietmečio (1968–1985) netekėjusios moters, dar vadintos *senmerge*, portretas sovietų Lietuvos spaudoje. Darbe nagrinėjama ne, apskritai, netekėjusi ar vaikų neturinti moteris, bet laikoma *senmerge*. Reikia pažymėti, kad *senmergės* sąvoka problemiška, todėl šiame darbe sprendžiamas jos apibrėžimo klausimas, remiantis to meto supratimu. Apibrėžti šią sąvoką (ypač nurodyti metus, nuo kada moteris jau laikoma *senmerge*) ir atpažinti, kad kalbama būtent apie šį „statusą“ turinčias moteris, galima skaitant šaltinius, kuriuose *senmergės* sąvoka vartojama tiesiogiai ar jaučiama neigiama konotacija, kai šių moterų portretai stigmatizuojami. *Portretu* darbe vadinamas vėlyvojo sovietmečio *senmergių* statusą turinčių moterų charakteristikų, jų gyvenimo būdo, veiklos, fiziologinių ir išorinių savybių vaizdavimas ir apibūdinimas.

Darbo metodai. Darbe taikomi kritinės diskurso ir probleminės šaltinių analizės metodai.

Istoriografija. Minėtina, kad tyrime naudojama istoriografija labiau skirta kontekstui suvokti, nes iki šiol Lietuvoje niekas nesiėmė šio reiškinio analizuoti detaliau. Išskirtina sovietinėms moterims ir lyčių politikai Lietuvoje daugiausia dėmesio skyrusi istorikė Dalia Leinartė. Jos monografija „Family and the State in Soviet Lithuania: Gender, Law and Society“¹⁶, studija „Prijaukintos kasdienybės, 1945–1970 metai: biografiniai Lietuvos moterų interviu“¹⁷ ir straipsnis „Lyčių lygybės modelis sovietinėje Lietuvoje 1953–1970 m.“¹⁸ svarbūs aptariant tokius sovietų visuomenės aspektus kaip šeimos politika ir modelis, lyčių lygybės politika, moterų padėtis ir jų gyvenimo kaita sovietmečiu etc.

Sovietmečio moters tematika paliečiama ir literatūrologės Solveigos Daugirdaitės straipsniuose: „Panevėžio rašytojos Elžbietos Skuodienės *Knyga*“¹⁹, „Ar jos buvo tylios, ar jos buvo modernistės? Moterų vaidmenys XX a. 7–8 dešimtmečio lietuvių literatūros pasaulyje“²⁰. Solveigos Daugirdaitės studijoje „Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai:

16 D. Leinartė, 2021.

17 D. Leinartė, 2007.

18 D. Leinartė, 2012.

19 S. Daugirdaitė, 2018, p. 33–46.

20 S. Daugirdaitė, 2019.

moteriškumo reprezentacija naujausioje lietuvių moterų prozoje²¹ moterys daugiau nagrinėjamos literatūrologiškai, tačiau analizuojami sovietmečio kūriniai kuria svarbią moteriškumo sampratą, vaizduodami moterį, lydimą nuolatinio rūpesčio. Tradicinių vaidmenų laužymą ir moterų lygiateisiškumą tyrėja apžvelgia straipsnyje „Lyčių santykių vaizdavimas sovietmečio literatūroje“²².

Svarbus sovietų politiką vyrų ir moterų atžvilgiu nagrinėjantis Valdemaro Klumbio straipsnis „Equality just Over the Horizon: Soviet Gender Equality in Law and Policy“²³, kuriame lyčių lygybės politika atskleidžiama teisiniu lygmeniu, parodomi vyravusios politikos prieštaravimai.

Publikacijoje „Seksualumo karai ir revoliucijos XX a. Lietuvoje“²⁴ Antanas Terleckas kalbina istorikus Norbertą Černiauską ir Valdemarą Klumbį. Kalbama apie vėlyvojo sovietmečio šeimos modelius, valstybės vaidmenį santuokos, motinystės srityse ir seksualumo istoriją. Kalbant apie seksualumo elgseną, minimos viengungystės problemos tarpukariu.

Moters sovietmečiu tema taip pat yra rašiusi sociologė Lynne Attwood monografijoje „The New Soviet Man and Woman. Sex-Role Socialization in the USSR“²⁵ ir studijoje „Creating the New Soviet Woman. Women’s Magazines as Engineers of Female Identity. 1922–1953“²⁶. Moteris lyčių vaidmenų kontekste analizuojama sociologės Sarah Ashwin sudarytoje knygoje „Gender, State and Society in Soviet and Post-Soviet Russia“²⁷. Čia itin ryškiai atskleidžiamas lyčių identitetas ir tarpusavio santykiai, aptariama, kaip naujų vaidmenų vaizdavimas keitėsi periodinėje spaudoje. Su iškilusiomis naujomis moterų problemomis ir tapatybės formavimusi supažindina Melanie Ilic, Susan E. Reid ir Lynne Attwood sudaryta monografija „Women in the Khrushchev Era“²⁸. Tiek apie Nikitos Chruščiovo, tiek apie Leonido Brežnevo laikų moteris taip pat kalbama Rebeccos Kay studijoje „Gender, Equality and Difference During and After State Socialism“²⁹.

Naudingos informacijos apie sovietinę spaudą suteikė rusų ir sovietų istorijos tyrinėtojo Matthew Leone studija „Closer to the Masses: Stalinist Culture, Social Revolution, and Soviet Newspapers“³⁰. Kontekstui suvokti ir analizuojant sovietinę spaudą buvo pravarti Arūno Streikaus studija „Minties kolektyvizacija. Sovietų cenzūra Lietuvoje“³¹.

21 S. Daugirdaitė, 2000.

22 S. Daugirdaitė, 2019.

23 V. Klumbys, 2020.

24 N. Černiauską ir V. Klumbį kalbina A. Terleckas, 2019.

25 L. Attwood, 1990.

26 L. Attwood, 1999.

27 S. Ashwin (ed.), 2000.

28 M. Ilic, S. E. Reid, L. Attwood (eds.), 2004.

29 R. Kay (ed.), 2007.

30 M. E. Leone, 2004.

31 A. Streikus, 2018.

Šaltiniai. *Senmergės* portretui vėlyvuojū sovietmečiu apžvelgti pasirinkta periodinė spauda. Darbe, laikantis 1968–1985 m. chronologinių ribų, analizuojami trys periodiniai leidiniai, skirti skirtingoms auditorijoms: „Tarybinė moteris“, „Šeima“, „Jaunimo gretos“. Šie leidiniai pasirinkti *senmergės* portretui tirti kaip aktualiausi, atsižvelgiant į jų skaitytojus, taigi yra didžiausia tikimybė, kad čia bus paminėta analizuojama sąvoka. Minėti leidiniai tyrimui svarbūs ir kaip iš dalies orientuoti į skirtingas, tačiau tuo pat metu plačias auditorijas – tiek moteris, tiek vyrus, beveik į visas jų amžiaus grupes. Spausdinami skaitytojų laišakai, atsiliepimai ar komentarai įvairiomis temomis, nors ir paliesti cenzūros, liudija didelį visuomenės susidomėjimą skelbiamu turiniu.

Bendrojo moters ir *senmergės* vaizdinių sąveika

Spaudoje ryškiausiai matomi ir akcentuojami trys pagrindiniai moters vaizdiniai: darbininkės, motinos ir žmonos. Labiausiai iš šių vaizdinių aukštinamas ir heroizuojamas motinos paveikslas. Moters-žmonos vaizdinys didžiąja dalimi panašus ar net susipynęs su moters-motinos vaizdiniu, nes dažnai žmona neatsiejama nuo buvimo motina. Galima manyti, kad mažiausią įtaką *senmergės* portretui turėjo moters darbininkės vaizdinys, o motinos ir žmonos vaizdiniai veikė apylygiai.

Motinos ir žmonos vaizdiniai neatsiejami nuo dviejų svarbiausių *senmergę* apibrėžiančių aspektų, t. y. vyro ir vaikų. *Senmergė* jų neturi, vadinasi, jos vaizdinys tam tikra prasme konfliktuoja su žmonos ar motinos vaizdiniais. Bet kuriuo atveju žmonos ir motinos vaizdiniai neatsiejami ar net priklausomi nuo vyro vaidmens, nes *senmergė*, be kita ko, yra moteris, neturinti ryšio su vyru (nėra ištekėjusi). Tai galima argumentuoti analizuojamoje spaudoje akcentuojamais „idealiomis“ moters vaizdiniais, kas *senmergę* verčia funkcionuoti kaip antiidealą. Būtent šis funkcionavimas patvirtina, kad „ideali“ moteris neatsiejama nuo vyro – nesant santykio su vyru, moteris negali būti laikoma idealia. Vyro vaidmens svarbą pabrėžti itin svarbu: moteriai, kad neliktų *senmergė*, užtekdamo ištektėti³². Egzistuojant „idealiomis“ moters vaizdiniui, buvo brėžiami tam tikri *senmergės* matymo rėmai – ji visomis prasmėmis tapo priešingybė spaudoje aprašomai moteriai. Nuo bendrojo moters portreto *senmergę* turėjo skirtis charakterio, fiziologinėmis, gyvenimo būdo ir kitomis savybėmis. Taigi priklausomybė nuo vyro tapo svarbiausiu dėmeniu, veikusiu abiejų moterų portretus, tik kitomis kryptimis.

Moters darbininkės vaizdinio įtaka *senmergės* portretui kiek mažesnė. Priklausomybė nuo vyro čia neegzistuoja arba ji ne tokia akivaizdi. Kartu ji nevienareikšmiška. Jei būtų nagrinėjama tik darbininkės ir *senmergės* vaizdinių sąveika, būtų galima išvengti pozityvių aspektų, nes diskurse *senmergės* daugiausia sieja save su darbu. Vis tik, jei nagrinėtume, kaip spaudoje sąveikauja dominuojantis darbininkės, kuri yra ir motina, ir žmona, vaizdinys, susidurtume su konfliktu, išvengiamu kalbant apie žmonos ar motinos

32 R. Žilevičius, „Tiktai reikia kuntrybas...“, in: *Tarybinė moteris*, 1969, nr. 7, p. 4.

vaizdinių įtaką. Darbininkės (kuri yra ir žmona, ir motina) vaizdinys dominuoja, todėl galima daryti išvadą, kad visi pagrindiniai moters vaizdiniai tarpusavyje susiję, nė vienas iš jų nėra iškeliamas ar svarbesnis už kitus. Taigi daugiausia *senmergės* sampratą veikė nuo vyro vaidmens neatsiejami moters vaizdiniai.

Kas yra *senmergė*?

Reikia pažymėti, kad *senmergės* samprata problemiška. Nesuvokiant šios sąvokos reikšmės ir esmės, sunku suprasti, kaip šios moterys vaizduotos spaudoje, kaip atrodė jų portretai ir su kokiomis savybėmis jos sietos. Šiame darbe *senmergės* apibrėžimas, remiantis to meto spauda, dėliojamas iš kelių svarbiausių aspektų: moters amžiaus, santykių statuso, emocijų, kurias šios moterys turėjo kelti visuomenei, ir konotacijos, kuri matyti jas minint.

Vienas svarbiausių dalykų, leidžiančių apibrėžti *senmergės* sampratą ir tai, kuo remiantis vėlyvojo sovietmečio spaudoje atpažįstama, kad kalbama būtent apie tokio tipo moterį, jei nėra minimas konkretus žodis *senmergė*, yra šios moters amžius. Žurnalo „Tarybinė moteris“ straipsnyje „Simpatinga brunetė norėtų susitikti“³³ pristatomas specialistų atliktas tyrimas, kuriuo aiškintasi skelbimų, kai asmenys siekia susipažinti, autorių poreikiai, amžius ir kitos charakteristikos. Atlikus tyrimą, nustatyta, kad dažniausiai į laikraštį kreipiasi moterys, kurių amžius svyruoja nuo 30 iki 50 m. Tyrimo autorius A. Lapinis³⁴ daro išvadą, kad „mergina, nesutikusi savo partnerio mokykloje (aukštojoje, specialiojoje) arba 2–3 m. po baigimo, praktiškai yra kandidatė į *senmerges*“³⁵. Remiantis šiuo pareiškimu, galima teigti, kad *senmergėmis* laikytos moterys maždaug nuo 25–30 m. amžiaus. Vis dėlto, skaitant įvairius žurnalų straipsnius, apybraižas ar siūstus į redakciją skaitytojų laiškus, aiškėja, kad ypač stigmatizuojantis yra skaičius 30. Beveik visais atvejais pažymima, esą, vienišos moterys bijo sulaukti 30-ies, jaučiasi nelaimingos, apimtos panikos, nesuprastos ar nepriimamos aplinkinių. „Esu vieniša, nors gyvenu tarp žmonių“³⁶, – teigia anonime likusi žurnalo skaitytoja, kuri mano, kad „kiekviena netekėjusi moteris, baigianti trečią dešimtį, turi jausti vyro ir vaikų stoką“³⁷. Panašų požiūrį diktuoja ir klubai „Tiem, kam per trisdešimt“³⁸, skirti susipažinti ar partnerio paieškom. Minimalu atveju svarbu pabrėžti akcentuojamą „nelaimingumo“ veiksnį. Jį galima suvokti kaip tam tikrą tikrovės fakto konstatavimą (esą, *senmergės* yra nelaimingos), bet kartu ir kaip diskursyviai sąmoningai formuojamą perspėjimą moterims – tekėkite ir gimdykite vaikus, antraip būsite nelaimingos.

33 B. Znaidzilauskaitė, „Simpatinga brunetė norėtų susipažinti“, in: *Tarybinė moteris*, 1985, nr. 2, p. 12.

34 Ekonomikos mokslų kandidatas, šeimos klausimų ir vedybų problemų tyrėjas.

35 B. Znaidzilauskaitė, „Simpatinga brunetė norėtų susipažinti“, in: *Tarybinė moteris*, 1985, nr. 2, p. 13.

36 J. K., „Vieniša trisdešimtmetė“, in: *Tarybinė moteris*, 1968, nr. 9, p. 6.

37 Ten pat, p. 6.

38 B. Znaidzilauskaitė, „Simpatinga brunetė norėtų susipažinti“, in: *Tarybinė moteris*, 1985, nr. 2, p. 13.

Apibrėžti *senmergės* amžių leidžia ir spaudoje propaguojamas tinkamiausias gimdyvių ar ištekančių moterų amžius. Žurnalo „Šeima“ straipsnyje teigiama, kad moters amžius, susilaukiant pirmojo vaiko, vidutiniškai yra 23,4 m., o geriausias amžius kurti šeimą – 18–24 m.³⁹ Tai savaime skatina sunerimti vyresnes netekėjusias moteris ir moteris, neturinčias vaikų.

Senmergę nagrinėjamoje spaudoje akivaizdžiausiai apibrėžia vienas pagrindinių dėmenų – santykių statusas, t. y. neištekėjimas. Dažniausiai aptariamoms priežastys, kodėl moterys neišteka. Visos spaudoje minimos *senmergės* daugiau ar mažiau sietinos (arba tai nurodo jos pačios, kalbėdamos apie save) su neištekėjimu, vienatve, viengungyste. Pavyzdžiui, apsakyme aprašoma *senmergė* teigia: „Visą laiką svajota ištekėti. Neištekėjau. Visą laiką pavydėta motinoms vaikų. Neturiu. Negi koks velnelis mane lakdino per tuos metus, kad šitaip išėjo!“⁴⁰ Kai *senmerges* aprašo kas nors kitas (žurnalistai, rašytojai, visuomenės veikėjai ar kiti žurnalo skaitytojai), neištekėjimo reiškinys pabrėžiamas vis dar išlikusiu partnerio laukimu⁴¹ ar aplinkinių paguodomis, jog, susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, *senmergė* ištekės⁴². Santykio su vyru nebuvimas taip pat nurodomas per tam tikras stigmas: „Šitaip ir liko, nepatraukusi kitų dėmesio.“⁴³ Žurnalas „Šeima“ kvietė visas šeimas pranešti viengungiams (taip leidinyje vadinami ir vyrai, ir moterys) apie galimybę jiems susirasti sutuoktinį, atsiunčiant į redakciją savo aprašymą⁴⁴. Neištekėjimo reiškinys sietas su gėda, baime, siekiu būtinai ištekėti, jausena, kai dėl savo padėties „vis neetiška kam nors pasisakyti“⁴⁵. Kaip jau buvo pastebėta, *senmergės* reiškinys, be abejo, neatsiejamas nuo vyro vaidmens, t. y. jo nebuvimo, dažnai pabrėžiant pagrindinę moters biologinę pareigą ir tikslą: „Jau nekalbant apie esminį moters biologinį poreikį, kurį vienas vokiečių filosofas taip išreiškė: „Moters tikslas – kūdikis, o priemonė – vyras...“⁴⁶

Ar įmanoma spaudoje *senmergę*, žinant jos amžių ir santykių statusą, atskirti pagal pavardę? Ne visos moterys tekėdamos rinkdavosi vyro (arba savo, jei vyras nusprendavo imti žmonos) pavardę su priesaga *-ienė* ar *-(i)uvienė*. Būta atvejų, kai moterys pasilikdavo savo „mergautines“ pavardes. Pavyzdžiui, žurnalo „Tarybinė moteris“ straipsnyje pavardžių klausimas aiškinamas ištrauka iš kodekso: „Įregistruojant santuoką, sutuoktiniai gali pareikšti savo norą turėti bendrą vyro ar žmonos pavardę arba pasilikti savąsias

39 „Nenoriu būti senas“, in: *Šeima*, 1982, nr. 9, p. 29.

40 V. Rimkevičius, „5,30–8,30“ (apsakymas), in: *Šeima*, 1982, nr. 11, p. 41.

41 Ten pat, p. 39.

42 Skoblestė, „Amazonės“, in: *Tarybinė moteris*, 1982, nr. 5, p. 21.

43 J. Dovydaitis, „Jaunikis iš toli“ (apsakymas), in: *Šeima*, 1976, nr. 7, p. 33.

44 V. Gaidys, S. Rapoportas, D. Tureikytė, „Ieškau lemtos žmonos“ („Šeimos“ eksperimento analizė), in: *Šeima*, 1980, nr. 8, p. 45.

45 Ten pat, p. 40.

46 Č. Grizickas, „Ar pažįsti savo žmogų“, in: *Jaunimo gretos*, 1983, nr. 1, p. 11.

ikisantuokines pavardes. “Kaip tik tuo straipsniu remiasi ne viena lietuvė, kai ištekėdama pasilieka savo „mergautinę“ pavardę“⁴⁷. Įsigalėjusi tradicija tuokiantis šeimai vadintis vyro pavarde vėlyvuju sovietmečiu jau buvo kiek pasikeitusi, taigi įtraukti „mergautinę“ pavardę į *senmergės* sąvoką netikslinga.

Senmergė kaip stigmatizuojanti etiketė

Vėlyvojo sovietmečio Lietuvos spaudoje pateikiami *senmergių* portretai neabejotinai stigmatizuoti – šios moterys nėra laikomos „normaliu“ reiškiniu, netgi patenka į „antrarūšių“ žmonių kategoriją. Akcentuojama, kad *senmergės* etiketė joms tarsi juoda dėmė. Moterys dažniausiai susitaikydavo su savo likimu. Tai žymi jų atskirtis visuomenėje.

Ypač liūdna, kai *senmergė* visa tai kalba apie save pati. 1973 m. organizuotam konkursui „Apie save“ atsiųsta daugybė išsilavinusių, sukūrusių šeimas, vaikystę ir, apskritai, visą savo gyvenimą prisimenančių moterų laiškų. Vis dėlto ne visuose laiškuose atsispindi spalvinga vaikystė ir jaunystė, laimingos vedybos ar vaikai – moterų laiškuose jaučiamas noras pasipasakoti, viešai save „pateisinti“ ar sulaukti užuojautos. Niūrus ir slegiantis minimu atveju yra Natalijos Sidorkaitės, vadinančios save „senatvės pensininke“, ilgas laiškas konkursui. Laiškas pradedamas taip: „Galbūt Redakcija nusivils gavus šį mano laišką. Juk nesu nei kokia nors profesionalė, nei mama, nei senelė, nors savo amžiumi seniai galėčiau ja būti.“⁴⁸ Šie sakiniai išduoda, kad moters savivaizdis paveiktas išorės, t. y. visuomenėje įsigalėjusių tradicinių moterų vaizdinių įtakos. Į redakciją rašoma turint išankstinių nuostatų ir baiminantis, kad gyvenimas ne toks įdomus ar prasmingas, kaip kitų moterų. Moteris laiške siekia save paguosti ar viešai „pateisinti“, kad, nors savų vaikų neturinti, pagelbėjusi juos auginti kitiems: „Beje, jaunystėje padėjau savo ištekėjusiai seseriai auginti ir auklėti jos vaikus. Savo pačios sukurtomis pasakomis nejučiomis įskiepiju jiems grožio pamėgimą visam gyvenimui.“⁴⁹

Kaip teigia keletas žurnale „Šeima“ savo pamąstymus išsakiusių mokslininkų, pasaulyje vyrauja tam tikros taisyklės, traktuotinos kaip akivaizdžios priežastys, kodėl vienišiams žmonėms sunku sukurti šeimą. Šias priežastis aptarsime tolesniame skyriuje, tačiau tikslinga paminėti, kad straipsnio „Ieškau lemtos žmonos“⁵⁰ kūrėjai *senmerges* pristato kaip antrarūšius žmones ir teigia, jog į jas visuomenė žiūri kaip į nenormalų reiškinį⁵¹. Minėtu atveju svarbus ne tik kuriamas diskriminuojantis ar įžeidžiantis *senmergės* portretas, tačiau ir tai, kad straipsnio autoriai išsakytą mintį pristato kaip vi-

47 J. Paulauskas, „Moterų pavardžių priesagos bus tik -aitė, -ytė, -iutė, -utė“, in: *Tarybinė moteris*, 1968, nr. 2, p. 4.

48 N. Sidorkaitė, „Konkursui „Apie save“, in: *Tarybinė moteris*, 1973, nr. 1, p. 15.

49 Ten pat, p. 16.

50 V. Gaidys, S. Rapoportas, D. Tureikytė, „Ieškau lemtos žmonos („Šeimos“ eksperimento analizė)“, in: *Šeima*, 1980, nr. 8, p. 41.

51 Ten pat, p. 44.

suotinai suprantamą ir priimtina. Taigi netekėjusios moters stigmatizavimas bandomas normalizuoti.

Minėtina, kad žodis *senmergė* žurnalistų ir rašytojų tekstuose funkcionuoja kaip neigiama etiketė, kurios moterys siekia išvengti ištekėdamos net už nemylimų vyrų, tiesiog tam, kad neliktų *senmergėmis*. Pavyzdžiui, straipsnyje „Tiktai reikia kuntrybas...“ aiškinamasi, kodėl vedybos iširo: „Kur prasideda ta didžioji dvasios ubagystė – viską ant savęs, <...>, gal koketavimu, importine bliuze patrauksi, o paskui – nesvarbu. Tikslas pasiektas – ištekėjau, vėliau alimentai, nebenešiosiu *senmergės* vardo – viskas šiame pasaulyje pasiekta.“⁵² Taigi *senmergės* etiketė pristatoma kaip gėdinga, jos siekiama išvengti. Moters tikslas – nelikti *senmerge*, o santuoka – svarbiausias pasiekimas, kuriuo realizuojamas gyvenimas.

Senmergės portreto bruožai

Senmergė spaudoje vaizduojama kaip nuolat ir sunkiai dirbanti, siekianti karjeros aukštumų, besigilinti į mokslą ir norinti žinoti: „Ir ateityje džiaugsmo bei pasitenkinimo ieškosiu darbe.“⁵³ Vis tik itin į darbą įsitraukę, karjeros siekiantys asmenys spaudoje minimi gana negatyviai. Žurnale „Šeima“ rašytojas ir tyrėjas J. Lazauskas svarsto, ką daryti, kad vaikai netaptų karjeristais, kaip tokius žmones atpažinti ir kokios yra jų pagrindinės savybės: „Būdingi karjeristo bruožai – visiškas abejingumas žmonių likimams, atsakomybės už bendrą reikalą neturėjimas. <...>. Taigi, galime tarti: karjeristas – savanaudiškas, garbėtroška, veidmainis, pataikūnas, kitiems abejingas asmuo.“⁵⁴ Taip pat pažymima, kad neištekėjusios ir vaikų nesulaukusios moterys save atranda darbe ir (arba) moksle, tačiau toks „pasirinkimas“ lydymas tamsaus šešėlio, nes jos susitelkia į save ir savo pasiekimus⁵⁵.

Senmergės portretą, tapomą kiek kitomis spalvomis, galima susidaryti iš kito pasakojimo, parengto oficialių žurnalo „Tarybinė moteris“ redakcijos darbuotojų. Tekstas, atspindintis butų dalybas, pradedamas susirinkimu, kuriame sprendžiama, kam iš keturių šeimų labiausiai reikia buto (valstybė galėjo skirti tik du). Viena iš pretendenčių butui gauti – Beržytė: „Ji gyvena privačiame kambaryje ir abu jos tėvai seni ir ligoti.“⁵⁶ *Senmergė* apibūdinama kaip kukli ir negebanti už save pakovoti: „Drovi Beržytė, kaip visada, lindi kampe lyg užuovėjoj. Sėdi susigūžus ir tyli. Aplink burną gili kartėlio raukšlė. Akys nukreiptos į save. O joje malda, kuri rėkte iš jos rėkia“; „Už Beržytę kalba kiti. Jaunesnės, vyresnės, tokios, kaip ir ji“⁵⁷. Susirinkusiems dėl skiriamo buto asmenims siūloma

52 R. Žilevičius, „Tiktai reikia kuntrybas...“, in: *Tarybinė moteris*, 1969, nr. 7, p. 4.

53 J. K., „Vieniša trisdešimtmetė“, in: *Tarybinė moteris*, 1968, nr. 9, p. 6.

54 J. Lazauskas, „Laiptais žemyn“, in: *Šeima*, 1976, nr. 4, p. 28.

55 V. Tubelskaja, „Bobų vasara“, in: *Tarybinė moteris*, 1982, nr. 6, p. 21.

56 R. Freidheimaitė, „Butų klausimas“, in: *Tarybinė moteris*, 1969, nr. 5, p. 20.

57 Ten pat, p. 20.

pasirinkti: arba valstybės žadami du butai, arba keturi valdiški kambariai ir nė vienas neliktų nuskriaustas. Tam, kad būtų lengviau apsispręsti, siūloma iš kandidatų butui gauti išbraukti du asmenis. Vienas iš jų – Beržytė: „Jei nelengva jums apsispręsti, pakuždesiu jums ant ausies: išbraukti Liachovskį, tą paniūrusį pasipūtėlį. O ar nežinote, kad Beržytė – išmirštanti šeima?“⁵⁸ Ši įžeidžiama replika leidžia teigti, kad *senmergės* dėl savo „statuso“ buvo marginalizuojamos. Tai, jog jos nesusilaukė vaikų, neištekėjo, galėjo lemti jų atskirtį nuo visuomenės ir suteikiamų patogumų.

Neigiamas požiūris į *senmerges* akivaizdžiai atskleidžiamas pašiepiant netekėjusių, vaikų neturinčių moterų turtinę padėtį. Minėtina žurnale išspausdinta oficialaus redakcijos darbuotojo sukurta humoreska „Išvada“. Pagrindinė kūrinio mintis – 37 m. Benušytės, kuri yra vieniša, neturi vyro ir vaikų, iš pažiūros atrodo turtinga, negalima įtraukti į eilę butui gauti: „Išvada tokia: mergina jūs turtinga, vieniša, be vyro, be vaikų... Gal kada nors kooperatinį...“⁵⁹ Prie formuojamo požiūrio prisideda ir komisijos narių, atėjusių patikrinti dabartinio moters kambario, pavydžios replikos: „Porcelianas?! – aksi komisijos narės. – Kokia tu, Julyt, turtinga... Va, ką reiškia būti netekėjusiai... Mes viską vaikams sukišame...“⁶⁰ Grožimasi ir asmeniniais moters daiktais, pavyzdžiui, kailiniais, kuriuos ji apsvilkio tam, kad „nesušaltų“: „Karakuliniai! – nustebo kita. – Vaje, maniau, dirbtiniai, o čia tikras karakulis! Tokių aš niekad neturėsiu... Vyras, vaikai, o tu, Julyt, kaip tau gerai – viena...“⁶¹ Benušytės kambarys vaizduojamas itin nykiai. Ji turi vieną kambarelį, nėra jokių patogumų, vonios ir virtuvės (komisijos narė moters gyvenamąją vietą net pavadina „skyle“). Vis dėlto, nors Benušytė gyvena sudėtingomis sąlygomis, butas jai nesuteikiamas dėl jos socialinio „statuso“ ir „turtingumo“.

Į humoreską reikėtų žvelgti kiek plačiau, vertinant ne tik *senmergės* kontekstą. Reikia prisiminti, kad sovietinė ideologija viešai kritikavo „vartotojiškumą“ (neva beato-dairišką įvairių prekių įsigijimą ar norą įsigyti) ir „miesčioniškumą“ (pasiturintį, bet tuščią, nedvasingą, tik materialiomis gėrybėmis ir paprastais malonumais grįstą gyvenimą). Taigi *senmergės* vaizdavimas šiame kontekste nėra orientuotas vienareikšmiškai tik į ją – siekta kritikuoti bet ką, kas sovietinės kultūros kontekste išsiskyrė, nepaisė ideologijos normų.

Humoreskoje pabrėžiamas moters pagyrūniškumas ir net klatingumas. *Senmergė* vaizduojama kaip apgaulinga, klatinga moteris. Tam, kad gautų dviejų kambarių butą, prieš ateinant komisijai ji praveria visus langus ir sušaldo kambarį: „Ji tą dieną kambario nekūreno, net langą atvirą paliko. Tegul iššąla. Gal sušalusi komisija jai dviejų kambarių butą pasiūlys.“⁶² Taip pat tyčia išgriaunama krosnis, kad atrodytų, jog kambario neįma-

58 Ten pat, p. 21.

59 A. Banys, „Išvada“ (humoreska), in: *Tarybinė moteris*, 1978, nr. 2, p. 21.

60 Ten pat, p. 21.

61 Ten pat.

62 Ten pat.

noma sušildyti. Išėjus komisijos narėms, „įstatė specialiai tikrinimui išgriautas krosnies dureles, atsinešusi malkų, užkūrė. Sėdi prie liepsnos ir šypsosi.“⁶³

Netekėjusios, neturinčios vaikų moters portretas pateikiamas ir žurnalistės Audronės Guigaitės novelėje „Senmergė“, išspausdintoje žurnale „Jaunimo gretos“⁶⁴. Autorė gana vaizdžiai aprašo *senmergės* fiziologines savybes, paliečia charakterio būdą, taip pat santykį su aplinkiniais. *Senmergė* Zosė novelėje vilki „samaninę su rusvomis saulutėmis suknelę“, jos kojos „didelės kaip ližės“, avi „apdulkėjusias kiaurapirštes basutes“ ir, aplinkinių akimis, yra „išstambusi kaip arkliarūgštės stiebas“⁶⁵. Taigi, aprašant *senmerges*, svarbi tam tikra išvaizda. Minėtina, kad analizuojama spauda išorinio nepatrauklumo nepateikia kaip galimos *senmergystės* priežasties, tačiau toks išvaizdos apibūdinimas gali netiesiogiai rodyti, jog moteris neištekėjo dėl tam tikrų savo fiziologinių bruožų. Taip gali būti diskursyviai sąmoningai formuojama nuostata, perspėjanti moteris rinktis santuoką, nes, tapusi *senmerge*, ji bus nepatraukli. Novelėje *senmergė* vaizduojama kaip amžina piršlė, tačiau pati savo šeimos neturinti, o kaimynai teigiantys, kad „dabar visai sudurnavot baigia“⁶⁶. Zosė gyvena griūvančiame vienkiamio name. Kaimynas Andraikėnas, kuris turi žmoną ir vaiką, linkęs šaipytis iš *senmergės* – neva pasiims ją ir išvažiuos į miestą, palikęs savo žmoną. Žmonos manymu, nereikėtų Zosės šitaip erzinti, nes ji gali iš tikrųjų patikėti tuo, kas sakoma. Tačiau Ignacas Andraikėnas nesiliauja juokavęs: „Chi chi chi, – juokiasi tasai, – Tai jau ims merga ir įsižiūrės geros bobos gerą vyrą.“⁶⁷ Įdomus Andraikėnų mergaitės patyrimas, leidžiantis į *senmergę* pažvelgti kiek kitaip. Lakstydamą beržynėliu, mergaitė pamato Zosę, gulinčią ant žolės ir labai gražiai dainuojančią. Vaikas pamato moterį kitu žvilgsniu – ji pasirodo užburianti, tarsi karalaitė auksiniais plaukais. Tačiau kitą dieną Andraikėnai sėda į automobilį, pilną prikraudą miestui reikalingų daiktų, ir, matydami netoliese stovinčią *senmergę*, skuba kuo greičiau išvykti, tarytum apsimesdami, kad jos ten nėra, „lyg skubėtų nuo kažko pabėgti“⁶⁸. Novelė atskleidžia, kad *senmergė* – moteris, pasmerкта vienatvei ir žmonių piktavalems pašaipoms, tačiau netikėtai ji gali sužibėti kitomis spalvomis, kurios kitiems nematomos. *Senmergės* portretas stigmatizuojamas, tačiau vaiko simpatija, galima manyti, kritikuoja visuomenę, kuri šias moteris engia. Mergaitė susižavi kitiems nematomomis *senmergės* išorinėmis ypatybėmis. Galima teigti, kad kūrinium norima pasakyti, jog pasaulis vaikų akimis yra gražesnis, jie greitai susižavi, jiems mažiau matoma „realybė“. Tai galima argumentuoti ir kvailiuku mergaitės siūlymu pasiimti *senmergę* kartu. Moters gailimasi, ji vaizduojama kaip

63 Ten pat.

64 A. Guigaitė, „Senmergė“ (novelė), in: *Jaunimo gretos*, 1983, nr. 3, p. 14.

65 Ten pat.

66 Ten pat.

67 Ten pat.

68 Ten pat.

nuskriausta, patikli. Visa tai liudija, kad analizuojamoje spaudoje *senmergės* vaizduotos ne kaip lygiavertės kitiems žmonėms.

Žurnale „Šeima“ išspausdinto rašytojo Jono Dovydaičio apsakymo „Jaunikis iš toli“⁶⁹ pagrindinis motyvas – *senmergė* Topilė, visą savo gyvenimą beviltiškai svajojusi ištekėti ir galų gale sulaukusi tokio pasiūlymo iš Amerikoje gyvenančio lietuvio. Dėl vyro amžiaus ir moters noro likti tėviškėje pasiūlymas priimamas nerimtai. Iš apsakymo nemažai sužinome apie moters išvaizdą ir charakterio savybes: „Topilė, apskritaveidė, gelsva kasa ant pakaušio mergina“⁷⁰, „Topilė – rimta, jautri ir drovi. Šitaip ir liko, nepatraukusi kitų dėmesio“⁷¹. Minima kilni širdis, pasiaukojimas brolio vaikams: „Abu jo vaikus našlaitėlius ji išsupo, išnešiojo, išglamonėjo ir pastatė ant kojų, išvedė į gyvenimo vieskėlį. To sunkaus darbo geriau neatliktų ir tikroji motina.“⁷² Piršlys ir iš Amerikos grįžęs Benius išsiruošia pas dvi *senmerges*. Nurodoma, kad *senmergė* – geriausias pasirinkimas, nes „nė sykiu nebuvo vyro vergė. Neišsiūžusi, neataušusi. <...> švari kaip rytmečio radasta. Ant kaklo bet kam ji nepuolė.“⁷³ Benius, sutikęs Topilę, stebisi ir žavisi jos išvaizda: „O Topilė kaip spindi! Ji apsilvikiusi gražiausia savo suknia, su gintaro karoliais, iškilni ir švytinti. <...> jos metų lyg ir nesijaučia. Benius pašnairavo į šeiminingą iškilų biustą, kietas lyg nutekintas kojas, gelsvų plaukų bangeles ir patenkintas krenkštelėjo.“⁷⁴ Toks *senmergės* aprašymas primena, kad požiūris į ją priklauso nuo vyro vaidmens. Šiuo atveju *senmergė* vertinama vyro, kurį žavi jos išorė – fiziologinė išvaizda. „Vertinga“ tampa tai, kad ji neturėjusi vyro, laukusi išrinktojo, yra dar „paklausi“. Tai galima paaiškinti per aptariamoje spaudoje vis akcentuojamą „skaistybės kultą“ – ypač propaguojamos moterys, prieš santuoką neturėjusios nė vieno lytinio partnerio. Minėtas *senmergės* aprašymas gali pasirodyti teigiamas, tačiau iš tiesų paveikslas išlieka stigmatizuotas: neatskleidžiama, koks formuojamas tikrasis požiūris į šią moterį, nes, naudojantis *senmergės* portretu, siekiama visoms moterims priminti, jog jos bus „vertingos“, jei susilaukys nuo lytinių partnerių. *Senmergės* aprašymas formuoja ir dar platesnę požiūrį – vyrams svarbus moters seksualumas, ypač tada, kai jis „nepalistas“ kitų vyrų. Galima manyti, kad vienas iš pagrindinių šio apsakymo autoriaus siekių – priminti moterims jų „vertingąsias“ savybes, todėl *senmergė* tampa tam tikru „įrankiu“. Apsakyme *senmergės* portreto bruožai aptariami nevienareikšmiškai. Tuo šis portretas išsiskiria iš anksčiau aptartųjų – atsiranda teigiamų *senmergės* portreto bruožų, nors ir išsakytų kitos kultūros vyro.

69 J. Dovydaitis, „Jaunikis iš toli“ (apsakymas), in: *Šeima*, 1976, nr. 7, p. 33.

70 Ten pat.

71 Ten pat, p. 34.

72 Ten pat.

73 Ten pat, p. 35.

74 Ten pat.

Diskursinės senmergystės reiškinių priežastys

Šiame skyriuje analizuojamos spaudoje nurodytos *senmergystės* reiškinių priežastys. Tiriamas spaudos diskursas, o ne empirinė tikrovė (tikrosios *senmergystės* priežastys).

Kalbant apie analizuojamoje spaudoje pateikiamą *senmergės* sampratą, galima išvelgti tendenciją, kad su šių moterų „padėtimi“ daugiau ar mažiau susijusios jų šeimos. Dažnai akcentuojama, kad *senmergė* kilusi iš vargingos šeimos, turi rūpesčių dėl tėvų ar artimųjų, jais reikia rūpintis, nurodomos ligos ar psichiniai sutrikimai. Pavyzdžiui, redakcijai atsiųstoje rašytojo novelėje „Pagieža“ paminėta, kad Laukaitytės motina turi sutrikimų („baltinių pridžiaustytoje virtuvėje kuitinėjasi kvaištelėjusi senė Michalina, tos *senmergės* pianistės Laukaitytės motina“⁷⁵), o *senmergės* Beržytės „tėvai seni ir ligoti“⁷⁶ ir „visi žinom, ko būkštauja Beržytė. „Kad tik išvertum, tėveli.“⁷⁷ Galima teigti, kad *senmergė* jaučia pareigą rūpintis tėvais, ji tuo labai užimta, taigi asmeniniam gyvenimui nelieka laiko.

Ypač dažna *senmergystės* reiškinių priežastis, nurodama spaudoje, – moters išitraukimas į darbą ar mokslą. Jau minėta konkurso „Apie save“ laiško autorė Natalija Sidorkaitė nuo pat jaunystės prisimena save buvus geidžiančią žinoti, kupiną polėkio dirbti, viskuo domėtis, lavinti įgūdžius įvairiose srityse: „Ką gi – paragavusi noro mokytis, panorau ir toliau lavintis.“⁷⁸ Moters siekis daug dirbti pristatomas ir kaip dar viena priežastis, trukdžiusi ištekėti: „Girdi, imdamosi sunkaus darbo, ji praranda moteriškumą, kartais net atstumia nuo savęs vyrus.“⁷⁹ Kitame moterų laiške teigiama: „Mes, grupė maždaug trisdešimties metų amžiaus merginų, dirbame vienoje Šiaulių miesto mokykloje. Darbo kolektyvas grynai moteriškas. Nemažas ir darbo krūvis, dar savišvieta, visuomeninė veikla. Žodžiu, ieškoti vyrų nėra kada.“⁸⁰

Spaudoje išsakyta ir kitokių nuomonių, kodėl merginos lieka netekėjusios. Vytautas Kauneckas straipsnyje „Neskubėkite, merginos“⁸¹ formuoja požiūrį, kad netekėjusioms moterims ypač svarbu susilaikyti nuo lytinių santykių, nes „<...> vyrai, beje, linkę verčiau vesti nekaltas mergaites“⁸². Autoriaus teigimu, lytiniai santykiai ir, apskritai, „skaistybės“ netekimas formuoja netinkamą merginos įvaizdį, gadina jos reputaciją, merginą persekioja savigrauža: „Naivu manyti, kad mergina, praradusi skaistybę, gali labiau tikėtis sėkmingos santuokos. Kartais ji ir visai neišteka, netekusi iliuzijų ir apimta pesimizmo, nes, galbūt, įsitikino, kad vyrai, nors daug žada, bet neskuba tesėti... Būna,

75 V. Petrauskas, „Pagieža“, in: *Tarybinė moteris*, 1968, nr. 9, p. 15.

76 R. Freidheimaitė, „Butų klausimas“, in: *Tarybinė moteris*, 1969, nr. 5, p. 20.

77 Ten pat.

78 N. Sidorkaitė, „Konkursui „Apie save“, in: *Tarybinė moteris*, 1973, nr. 1, p. 15.

79 „Melžėja ar melžėjas?“, in: *Tarybinė moteris*, 1968, nr. 7, p. 5.

80 R. Marčėnas, „Ir padėti reikia“, in: *Šeima*, 1978, nr. 6, p. 35.

81 V. Kauneckas, „Neskubėkite, merginos“, in: *Šeima*, 1975, nr. 8, p. 37.

82 Ten pat, p. 40.

kad susidaro reputaciją, kuri jai pakenkia, ją užvaldo kaltės jausmas, vėliau trukdantis santuokoje.⁸³ Aptariamoje spaudoje brukamas „skaistybės“ kultas neabejotinai formavo aplinkos požiūrį į moterų elgesį ir – bent netiesiogiai – galėjo formuoti prielaidą, esą, *senmergėmis* lieka laisvą ar mažiau suvaržytą (diegiamų normų neatitikusį) seksualinį gyvenimą gyvenusios moterys.

Spaudos diskurse matyti formuojama nuostata, kad moteris galėjo likti viena, nes buvo nevaisinga, o vyrui buvo svarbu sukurti šeimą. Apie tai kalbama viename iš žurnalo „Tarybinė moteris“ straipsnių. Moteris jaučia didelę nuoskaudą dėl susiklosčiusios padėties – ji buvo palikta, nes niekaip negalėjo susilaukti vaikų⁸⁴. Spaudoje formuota pozicija, kad moteris, neatliekanti savo „funkcijos“, nenusipelno kurti šeimos, t. y. būti santuokoje, ir yra paliekama viena. Tai svarbus priminimas, jog moters ir *senmergystės* diskursai yra neatsiejami, jie priklauso nuo vyro vaidmens, į juos žvelgiama iš sovietinės reprodukcijos politikos pozicijų. *Senmergė* neatitinka dviejų pagrindinių sąlygų – nesudaro santuokinės sąjungos su vyru ir nereprodukuoja sovietinės populiacijos, todėl į ją žiūrima neigiamai.

Jau minėtame straipsnyje „Simpatinga brunetė norėtų susipažinti“⁸⁵ pristatomas A. Lapinio tyrimas neva atskleidžia priežastis, kodėl moterims nepavyksta rasti antrosios pusės ir ištekėti. Pagrindine priežastimi laikomos charakterio savybės, tokios kaip nedrąsumas, nenoras bendrauti. Išskirtas nedalyvavimas visuomeninėje veikloje. Pažymima, kad minėtos moterys turi įgimtų kompleksų, savimi labai nepasitiki arba kaip tik pasitiki per daug⁸⁶. Akcentuojamas ir jau anksčiau minėtas nusivylimas žmonėmis ir naujų pažinčių baimė.

Išskiriant spaudoje nurodomas *senmergystės* priežastis, tikslinga paminėti spaudoje akcentuojamą demografinę situaciją – valstybėje moterų skaičius viršijo vyrų skaičių. Kiek dažniau negu kituose žurnaluose, tai minima „Šeimoje“ – pabrėžiama, kad praktikuojančių viengungystę vyrų ir moterų šalyje yra per daug, jie kelia problemą valstybei, jos ir visos visuomenės ateičiai, pažangai⁸⁷. Žurnale „Jaunimo gretos“, reaguojant į susiklosčiusią padėtį, pateikiami tokie skaičiai: „Lietuvos TSR 1982 metais 100 vyrų teko 112 moterų, o 1984 metais moterys sudarė 53 proc. viso respublikos gyventojų skaičiaus.“⁸⁸

Galiausiai, kaip galima priežastis, neleidžianti rasti partnerio, analizuojamoje spaudoje nurodoma klijuojama etiketė, kad moteris yra *senmergė*. Pavyzdžiui, žurnale „Šeima“ Mokslų akademijos moksliniai bendradarbiai pateikia išvadą, kodėl minėtos moterys susiduria su psichologiniais barjeriais, siekdamos santykių: „Į senbernius, o ypač

83 Ten pat, p. 39.

84 O. Gerulienė, „Negaliu nesisieloti“, in: *Tarybinė moteris*, 1968, nr. 3, p. 15.

85 B. Znaidzilaukaitė, „Simpatinga brunetė norėtų susipažinti“, in: *Tarybinė moteris*, 1985, nr. 2, p. 13.

86 Ten pat.

87 A. Dulkinas, „Ieškau lemtos žmonos“, in: *Šeima*, 1978, nr. 3, p. 40–41.

88 R. Muksinovas, „Apie meilę romantiškai... ir skaičiais“, in: *Jaunimo gretos*, 1985, nr. 12, p. 15.

į senmerges žiūrima kaip į nukrypimą nuo normos, kaip į antros rūšies žmones, todėl jie patys neretai junta nevisavertiškumą.⁸⁹ Straipsnyje šis teiginys argumentuojamas kaip visiems gerai žinoma „taisyklė“, deklaruojama kaip seniai priimta tiesa, t. y. normalizuoja požiūrį į *senmerges*.

Išvados

Analizuojamoje spaudoje propaguojamas idealios moters vaizdinys kenkė įvaizdžiui ir savivaizdžiui tų moterų, kurios dėl tam tikrų priežasčių savo gyvenimo nesiejo su santuoka ar vaikais. Svarbu tai, kad motinos ir žmonos vaizdiniai yra neatsiejami nuo vyro ir vaikų (moteris „idealas“), o *senmergystės* diskursas matyti per santykio su vyru nebuvimą (neištekejimą) ir sovietinės reprodukcijos politiką (moteris „antiidealas“). Egzistuojant „idealios“ moters vaizdiniui, buvo kuriamas tam tikras *senmergės* portretas – ji visomis prasmėmis tapo priešingybė spaudoje aprašomai moteriai. Daugiausia *senmerges* analizuojamoje spaudoje veikė moters-žmonos ir moters-motinos vaizdiniai. Moters-darbininkės vaizdiniai veikė kiek mažiau, tačiau nevienareikšmiškai. Priklausomybė nuo vyro tapo svarbiausiu dėmeniu, veikusiu moterų portretus.

Remiantis vėlyvojo sovietmečio spauda, galima teigti, kad *senmergė* – 25–30 m. moteris, neturinti vaikų, netekėjusi, pasižyminti neigiama konotacija. *Senmergės* stigmatizuojamos, diskursyviai kuriamas išpūdis, kad šios moterys nori išvengti *senmergės* etiketės. Siekiama sąmoningai perspėti moteris sieti savo gyvenimą su santuoka ir vaikais, nes *senmergės* – „antrarūšiai“ žmonės, „nenormalus“ reiškinys. Šios moterys, esą, itin nelaimingos ir apimtos sielvarto.

Senmergių vaizdiniai itin marginalizuoti, dažnai įžeidžiantys. Prie charakterio savybių priskiriamas drovumas, jautrumas, bailumas. Moterys vaizduojamos kaip karjeristės ar labai įsitraukusios į mokslą. Taip pat vaizduojamos kaip apgavikės ar net klatingos, visais įmanomais būdais besistengiančios pakeisti savo „statusą“, viliojančios vyrus, lengvabūdiškos, turtingos, nesutarančios su ištekėjusiomis ar vaikų turinčiomis moterimis. Kalbant apie fiziologines savybes, analizuojamoje spaudoje *senmergė* vaizduojama kaip turinti nepatrauklių bruožų, tačiau vaiko akims galinti atrodyti „pasakiška“, o kitos kultūros vyrui – „vertinga“ dėl savo „išsilaikymo“ ir patrauklių fizinių savybių. Visus šiuos bruožus reikia matyti ir suvokti sovietinės kultūros ir ideologijos kontekste. Sovietinė ideologija viešai kritikavo „vartotojiškumą“ (neva beatodairišką įvairių prekių įsigijimą ar norą įsigyti), „miesčioniškumą“ (pasiturintį, bet tuščią, nedvasingą, tik materialiomis gėrybėmis ir paprastais malonumais grįstą gyvenimą) ir karjerizmą (susitelkimą į save ir savo pasiekimus, savanaudiškumą, nevisuomeniškumą, solidarumo neformavimą). Kritikuota viskas, kas sovietinės kultūros kontekste išsiskyrė, nepaisė ideologijos normų, tad

89 V. Gaidys, S. Rapoportas, D. Tureikytė, „Ieškau lemtos žmonos („Šeimos“ eksperimento analizė)“, in: *Šeima*, 1980, nr. 8, p. 44.

senmergės tapo lengvu įrankiu. Jos, esą, gyveno turtingą gyvenimą (nėra šeimos išlaidų, todėl tampa lengviau įsigyti prekių ir viskuo apsirūpinti, viskas skirta tik savo reikmėms) ir siejo save su darbu ar mokslu (susitelkdavo tik į save).

Skirtinos šios analizuotoje spaudoje akcentuojamos *senmergystės* reiškinio priežastys:

1. Charakterio priežastys: nedrąsumas, jautrumas, intravertiškumas, per mažas arba per didelis pasitikėjimas savimi, polinkis į darbą ar mokslą (užsispyrimas).
2. Psichologinės priežastys: nusivylimas praeityje buvusiais santykiais ir, apskritai, vyrais, *senmergės* etiketė (ji ne tik gadino moters įvaizdį visuomenės akyse, bet ir menkino savivaizdį, todėl buvo dar sunkiau ieškoti partnerio), kompleksai (pavyzdžiui, nepilnavertiškumas).
3. Fiziologinės priežastys: nevaisingumas, skaistybės praradimas.
4. Didaktinė (moralinė) priežastis – per didelis lytinių partnerių skaičius.
5. Socialinės priežastys: komplikuota *senmergės* šeimos padėtis (sunkiai ligoti, nepasiturintys tėvai ir pan.), demografinė situacija.

Šių priežasčių skirstymas yra sąlygiškas, nes minėti veiksniai gali susipinti ar sutapti. Minėtos diskursinės priežastys rodo, kad *senmergės* buvo suvokiamos kaip kompleksuotos, valstybei problemiškos ir sistemos „normų“ neatitinkančios moterys. Priežasčių analizė ypač svarbi, siekiant išgryninti, kam permetama atsakomybė už *senmergystės* reiškinio atsiradimą – pačioms moterims, visuomenei ar valstybei.

Vėlyvojo sovietmečio Lietuvos spaudoje *senmergės* minimos nedažnai. Tai stigmatizuotos, diskriminuojamos, pašaipos lydimos moterys. Išskirtas požiūris į *senmerges* netiesiogiai nusako ir to meto požiūrį apskritai į moteris – jos buvo gerbiamos ir pritampantios tik tada, kai matė save ryšyje su vyru ir motinystėje. Sovietinė ideologija moters naudą įžvelgė ir smarkiai ją propagavo laikydamosi reprodukcijos idėjos. Viešas motinos šlovinimas nustūmė į paribį moteris, neatitinkančias sovietinių „normų“, turėjusias *senmergės* etiketę.

Bibliografija

- Ashwin S. (ed.), 2000 – Ashwin Sarah (ed.), *Gender, State and Society in Soviet and Post – Soviet Russia*, Routledge, 2000.
- Attwood L., 1990 – Attwood Lynne, *The New Soviet Man and Woman. Sex-Role Socialization in the USSR*, University of Birmingham, 1990.
- Attwood L., 1999 – Attwood Lynne, *Creating the New Soviet Woman. Women's Magazines as Engineers of Female identity. 1922–1953*, Palgrave Macmillan UK, 1999.
- Bulota J., 1992 – Bulota Jonas, „Periodinės spaudos raida Lietuvoje“, in: *Žurnalisto žinynas*, Vilnius, Kaunas, 1992.
- Ciceniėnė V., 1998 – Ciceniėnė Viliūnė, *Periodinių leidinių paplitimas ir skaitymas: tyrimo rezultatai*, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 1998.

- Černiauską N. ir V. Klumbį kalbina A. Terleckas, 2019 – Černiauską Norbertą ir Valdemarą Klumbį kalbina Antanas Terleckas: seksualumo karai ir revoliucijos XX a. Lietuvoje, (NŽ-A nr. 6), 2019.
- Daugirdaitė S., 2018 – Daugirdaitė Solveiga, „Panevėžio rašytojos Elžbietos Skuodienės Knyga“, in: *Bibliotheca Litwana*, 2018, nr. 50.
- Daugirdaitė S., 2019 – Daugirdaitė Solveiga, „Ar jos buvo tylios, ar jos buvo modernistės? Moterų vaidmenys XX a. 7–8 dešimtmečio lietuvių literatūros pasaulyje“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 2019, nr. 95.
- Daugirdaitė S., 2019 – Daugirdaitė Solveiga, „Lyčių santykių vaizdavimas sovietmečio literatūroje“, in: *Sovietmečio lietuvių literatūra: reiškiniai ir sąvokos*, sud. Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.
- Daugirdaitė S., 2000 – Daugirdaitė Solveiga, *Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai: moteriškumo reprezentacija naujausioje lietuvių moterų prozoje*, Vilnius: LLTI, 2000.
- Ilic M., Reid S. E., Attwood L., 2004 – Ilic Melanie, Susan E. Reid, Lynne Attwood (eds.), *Women in the Khrushchev Era*, Palgrave Macmillan UK, 2004.
- Kay R. (ed.), 2007 – Kay Rebecca (ed.), *Gender, Equality and Difference During and After State Socialism*, Palgrave Macmillan UK, 2007.
- Klumbys V., 2020 – Klumbys Valdemaras, „Equality Just Over the Horizon: Soviet Gender Equality in Law and Policy“, in: *Lithuanian Historical Studies*, 2020, vol. 24.
- Leinartė D., 2007 – Leinartė Dalia, *Prijaukintos kasdienybės. 1945–1970 metai: biografiniai Lietuvos moterų interviu*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.
- Leinartė D., 2012 – Leinartė Dalia, *Lyčių lygybės modelis sovietinėje Lietuvoje 1953–1970 m.*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012.
- Leinartė D., 2021 – Leinartė Dalia, *Family and the State in Soviet Lithuania: Gender, Law and Society*, Bloomsbury Academic, 2021.
- Leone E. M., 2004 – Leone E. Matthew, *Closer to the Masses: Stalinist Culture, Social Revolution, and Soviet Newspapers*, United States of America, 2004.
- Streikus A., 2018 – Streikus Arūnas, *Minties kolektyvizacija. Cenzūra sovietų Lietuvoje*, Naujasis Židinys–Aidai, Vilnius, 2018.